

Fıkıh Usulünde Fahreddin er-Râzî Mektebi

Tuncay Başoğlu

İstanbul: İSAM Yayınları, 2014, 300 sayfa.

Günümüzde, akademik dünyayı İslâm medeniyetinin birikimi ile yüzleş-tirecek ve bu medeniyeti meydana getiren unsurları ortaya çıkarabilecek çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İslâm dünyasının çalkantılı ve bir o kadar velûd olan ve “İkinci klasik dönem” olarak adlandırılabilir VII.-XII. (XIII-XIX.) asırların birikimini ortaya çı-karmak, ilim dünyasına bu döneme dair bir resim sunmak ve en önemlisi ilmî camiada bu dönem hakkındaki eksik yargıların daha insafılı bir seviyeye çekilmesini sağlamak amacıyla “İkinci Klasik Dönem Projesi”ni hayata geçir-miş ve bu proje kapsamında neşir ve telif eser yayını faaliyetine başlamıştır. Tuncay Başoğlu’nun *Fıkıh Usulünde Fahreddin er-Râzî Mektebi* isimli eseri, söz konusu dönemin ilk simalarından olan Fahreddin er-Râzî’nin fıkıh usulü alanındaki görüşlerini ve etkisini göstermek amacıyla bu proje kapsamında yayımlanmış bir eserdir.

Eserin yazarı Tuncay Başoğlu, çalışmalarını fıkıh usulü üzerine yoğunlaş-tırılmış, İslâm eğitim tarihi ve İslâm felsefesi alanındaki bazı eserleri dilimize kazandırmıştır. Eser bir “Giriş” ve üç bölümden meydana gelmektedir. Müellif “Giriş” bölümünde, yapmış olduğu çalışmanın oturtulması gereken bağlamı ve bu çalışmada gözetildiği amaçları zikretmiştir. İlk bölümde, Râzî’nin hayatı, eserleri ve usul düşüncesi genel hatlarıyla resmedilmiştir. “İkinci Bölüm”de, “Fahreddin er-Râzî Mektebi”ne mensup usulcülerden birkaçı hakkında bilgi verilmiş ve bunların bu mektebe mensubiyetleri açıklanmıştır. Son bölümde Fahreddin er-Râzî’nin ve mektebinin mensubu kabul edilen usulcülerin mektebi oluşturan görüşleri, ortak noktaları ve etkileri anlatılmıştır.

Yazar, “Giriş” bölümünde Fahreddin er-Râzî’nin görüşleri etrafında şekil-lenen olgu için birçok alternatif arasından “mekteb” terimini kullanmasının sebeplerini açıklamıştır. Ayrıca bir hareket veya olgunun “mekteb” olarak ka-bul edilebilmesi için hangi özellikleri barındırması gerektiğini zikretmiştir. Yazar, bu kısımda çalışmasının sınırlarını okura net bir şekilde açıklamaktadır. Buna göre, Osmanlı ulemâsının kelâm ve fıkıh usulü alanında bu mekte-be mensubiyetlerinin tespit edilmesi, “Fahreddin er-Râzî Mektebi”nin usul mesâili üzerinden incelenmesi, mektebin fıkıh düşüncesi üzerindeki etkileri ile onun ortaya çıkışındaki sosyal ve siyasî faktörlerin ortaya çıkarılması bu çalışmanın kapsamına dahil değildir. Çalışma daha ziyade fıkıh usulüne dair

genel bir resim verme amacıyla olup “Fahredden er-Râzî Mektebi”yle sınırlandırılmıştır. Yazara göre çalışmanın amacı, İslâmî ilimlerin gelişim seyri açısından “ikinci klasik dönem” olarak adlandırılan ya da fıkıh usulü bağlamında -yazarın deyimiyle- “tahkik devri” olarak nitelendirilen bu dönemin “ilmî inkişafının” gün yüzüne çıkarılmasına katkı sunmak (s. 20), daha özeldense Fahreddin er-Râzî ve onun mektebine mensup bazı usulcülerin eser ve görüşlerini tanıtmak ve usul düşüncelerini değerlendirmektir (s. 25). Ayrıca yazar kaleme aldığı çalışmanın, saymış olduğu beş farklı çalışma türünden (1. Tedarik ve iâşe çalışmaları. 2. Tespit ve değerlendirme çalışmaları. 3. Teori çalışmaları. 4. Eğitim çalışmaları. 5. Vâkıa ve saha araştırmaları) “tespit ve değerlendirme” türü çalışmalara dahil olduğunu söylemiştir.

Fahredden er-Râzî'nin hayatı, eserleri ve usul düşüncesini ele aldığı “Birinci Bölüm”de yazar, Râzî'nin *el-Mahsûl* isimli kitabını merkeze almış ve onun usul düşüncesini bu eser üzerinden inşa etmiştir. Çalışmanın genelinden *el-Mahsûl*'ün, muhtasar usul eserleri kaleme alındıktan sonra medreselerde daha az okunur hale gelse de, genel olarak kendisinden sonraki usul düşüncesini etkilediğini ve fıkıh usulüyle ileri derecede ilgilenen âlimlerin bu esere müracaat ettiklerini anlamak mümkündür. Bu kısımda Râzî'nin eserleri, bunlar arasındaki bağlantılar ve bu eserler merkeze alınarak yapılan çalışmalar sıralanarak Râzî'nin etkisi gösterilmektedir. Yazar bu bilgileri verdikten sonra Râzî'nin usul düşüncesini işlemeye başlamıştır. Bu kısımda özet bir şekilde Râzî'nin hemen bütün usul konularına ilişkin görüşlerini zikretmiş ve bu bağlamda onun bilgi, hüküm, kaynak, dil ve yorum, kıyas, tercih ve nesih nazariyeleri ile içtihat ve mezhep anlayışını okuyucunun zihninde bir şablon oluşturacak seviyede işlemiştir. İcmân kaynak değeri ve sahâbe dönemi dışında gerçekleşip gerçekleşemeyeceğine dair tereddütleri, dilin büyük bir kısmının zannilik içerdiği ve dolayısıyla mütevatir nasların dahi delâletinin zannî olduğu gibi tartışmaya müsait görüşleri üzerinde özellikle durmuştur. Yazarın Râzî'nin mensubu olduğu Şâfiî mezhebine olan tavrı konusundaki değerlendirmeleri çok net değildir. Zira bir yerde Râzî'nin “mezhebinin görüşlerini sonuna kadar savunma” kaygısı içinde olmadığını söylerken (s. 75) başka bir yerde “mezhebi müdafaa gayesiyle tarihî yorumlarda da gerçek dışılığa giden hususlar” ortaya koyduğunu ifade etmiş (s. 126) ve bu ikisini telif edecek bir yorumda bulunmamıştır.

Eserin “İkinci Bölüm”ünde yazar, kitabın konusunu teşkil eden “Fahredden er-Râzî mektebi”ne mensup yedi isimden oluşan bir grup âlimin hayatı, eserleri ve usul düşünceleri hakkında bilgiler vermiş ve bu bağlamda söz konusu yedi ismi tercih etme kriterlerini “usul eserlerinin günümüze ulaşmış olması” ve “ya doğrudan ya da öğrencileri vasıtasıyla Fahreddin er-Râzî'ye öğrencilik

yapmış olmaları” şeklinde açıklayarak bu bölümün sınırlarını okuyucuya aktarmıştır. Bu mektebe mensubiyet kıstaslarını belirlerken de Fahreddin er-Râzî'nin görüşlerini büyük oranda paylaşmaktan ziyade, bu usulcülerin Fahreddin er-Râzî ile ortak bir bakış açısı, üslûp ve iddiaya sahip olmalarına önem vermiştir. Bu sebeple birçok konuda Râzî ile ortak noktalara sahip olmasına rağmen, kendisini ekseriyetle Râzî'nin karşısında konumlandıran Seyfeddin el-Âmidî (ö. 631/1233) bu mektebin mensupları içinde yer almamıştır. Bu yedi isim arasında yazarın kendilerine en fazla yer ayırdığı isimler Beyzâvî (ö. 685/1286) ve Karâfî (684/1285) olmuştur. Beyzâvî'nin *el-Minhâc*, Karâfî'nin *et-Tenkîh* isimli eserlerini ve bunlar üzerine yapılan çalışmaları uzun uzun işlemiştir. Yazar bu bölümde ele aldığı isimlerin usul görüşlerinin Râzî ile ortak noktalarını gösterme ihtiyacı hissettiği yerlerde bazı karşılaştırmalarda bulunmuştur. Özellikle bu isimlerin Râzî'nin eserleri üzerine yapmış oldukları çalışmalarda Râzî'nin görüşlerine karşı tavırları, eleştirileri veya destekleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca eserin birçok yerinde Râzî'nin ve dolayısıyla mektebinin tipik bir özelliği olarak sunulan “hadis, tarih ve genel olarak naklî ilimlerde zayıflık” bu isimler için de vurgulanmıştır.

Eserin ana konusunu içeren son bölümde yazar, “Fahreddin er-Râzî Mektebi”ni ve bu mektebe mensubiyette belirleyici olan hususların etkilerini çok yönlü bir biçimde ele almıştır. Bu hususlar arasında en dikkat çekici olanı -önceki bölümde de vurgulandığı üzere- söz konusu mektep mensuplarının aklî ilimlere özel bir ilgi duymalarına karşın, naklî ilimlerde zayıf olmalarıdır. Mektebin, Gazzâlî (ö. 505/1111) ile başlatılan ilmî dönüşümün devamı ve fıkıh usulü ile sınırlı olmayan bir “yeniden tasarlama”nın temsilcisi olduğu da belirtilmiştir. Takiben yazar, bu bölümde mektebin katkısının daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için Râzî ve mektebini çağdaşlarıyla karşılaştırmış; ancak bunu yaparken ağırlıklı olarak tasvirî bir yöntem takip ederek genelde değerlendirmeyi okuyucuya bırakmıştır. Mektebin diğer mezheplere olan etkisi, mensup oldukları mezhebi temsil kabiliyeti bulunan isimler üzerinden kısaca işlenmiştir. Yazar bu bölümde daha çok mektebe muhalif isimler üzerine yoğunlaşmış ve bu bağlamda İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), Nevevî (ö. 676/1277), Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) gibi Râzî mektebinin ayırıcı vasfı olan mantık-metafizik dilinin İslâmî ilimlerde kullanılmasına muhalefet eden şahsiyetleri incelemiştir. Burada söz konusu dört ismin hangi konularda mektebe muhalefet ettikleri okuyucuya gösterilmek istenmiştir. Fakat örnek olarak seçilen muhalif isimler arasında yer almasa da Hanbelî bir âlim olan İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) mektebe karşı olan tavrı noktasında bir muğlaklık göze çarpmaktadır. Zira yazar, önce İbn Kudâme ile usul eseri

yazımında Hanbelî mezhebi içindeki takipçilerinin “Râzî mektebine çok şey borçlu” olduğunu ifade ederek İbn Kudâme’yi bu mektebe yaklaştırmış; ancak sonraki başlıkta İbn Kudâme’yi kelâm karşıtı bir isim olarak nitelendirmiş ve fıkıh usulünde mantığa yer verilmemesi gerektiğini söylemesi sebebiyle, İbn Kudâme’den bir adım daha ileride olduğunu kaydettiği İbnü’s-Salâh ile aynı düzlemde değerlendirmiş görünmektedir. Bu bölümde Muhammed Enes Topgül’ün uyarısıyla farkettiğim diğer bir husus, eserde sunulan İbnü’s-Salâh (643/1245) ile Nevevî (676/1277) arasındaki ilişkidir. Yazar muhaliflerden saydığı bu iki isim arasında hoca-öğrenci ilişkisi olduğunu ve usul konusunda aynı tavrı devam ettirdiklerini ifade etmiştir (s. 256-257). Yakın dönemlerde yaşamış olmalarına ve yaş itibarıyla Nevevî’nin İbnü’s-Salâh’a öğrencilik yapma imkânına sahip olmasına rağmen, kaynaklarda bu iki isim arasında hoca-öğrenci ilişkisi olduğuna dair bir hususa rastlanmamıştır.¹

Eserin özellikle mektebe mensup isimleri ele aldığı “İkinci Bölüm”ünde, konu sürekliliği açısından, okuyucunun takibini zorlaştıran ve onu ana konudan uzaklaştıran bir kopukluk olduğu hissedilmektedir. Zira bu kısımda işlenen isimlerin hayatları ve eserleri, kitabın ana konusunu teşkil etmediği halde, büyük bir yekün tutmuş ve bu isimlerin Râzî’nin görüşleri ile olan bağlantıları yeterince öne çıkarılmamıştır. Ayrıca özellikle Beyzâvî’nin *el-Minhâc* ve Karâfî’nin *et-Tenkîh* isimli eserleri üzerine yapılan çalışmaların bölüm içinde değil de kitabın sonunda “ek” olarak verilmesi yukarıda ifade edilen kopukluğun giderilmesine bir nebze katkı sağlayabilirdi.

Eserin genelinde hissedilen diğer bir husus Gazzâlî etkenidir. Yazar, çalışma boyunca Râzî ve mektebini Gazzâlî ile ilişkili bir şekilde işlemiş ve bir Gazzâlî-Râzî-Âmidî çizgisinden bahsetmiştir. Yazarın bu çabası okuyucunun fıkıh usulü tarihine kuş bakışı bakmasına yardımcı olmaktadır. Ancak bu ilişkilere -muhtemelen eserde çizilen konu sınırlamasına sadık kalma adına- çok soyut bir şekilde değinmesi okuyucunun zihninde soru işaretleri kalmasına da sebebiyet vermektedir. Bu da hem okuyucunun zihninde fıkıh usulüne dair bütüncül bir tasavvurun oluşması hem de Râzî ve mektebinin usul ilmüne katkısının daha açık bir şekilde görülebilmesi için, benzer bir çalışmanın Gazzâlî-Râzî-Âmidî çizgisi mihver alınarak yapılmasına ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

1 Bu bilgi, Nevevî’nin Dımaşk’a ilk defa 649’da (1251) geldiği şeklindeki rivayetle değerlendirildiğinde, kendisinin 643’te (1245) vefat etmiş olan İbnü’s-Salâh ile görüşmesi imkânsız bir hale gelmektedir (Nevevî’nin Dımaşk’a gelişi hakkındaki bilgi için bk. Ebü’l-Fidâ İbn Kesîr, *Tabakâtü’l-fukahâi’-Şâfiyyîn*, haz. Ahmed Ömer Hâşim – M. Zeynühum M. Azeb [Kahire: Mektebetü’s-sekâfeti’-dîniyye, 1413/1993], II, 910.) Nevevî’nin tıpkı İbnü’s-Salâh gibi Dımaşk’taki Eşrefiyye Dârü’l-hadisî’nde hocalık yapmış olması ve birçok eserinde İbnü’s-Salâh’ın eserlerini merkeze alması böyle bir algıya yol açmış olabilir.

Yukarıdaki eleştirilere rağmen eser, Türkiyede İslâmî ilimler alanında önemli bir ihtiyaca cevap vermektedir. Çalışmanın yoğunlaştığı dönem, İslâmî ilimlerin gelişiminde bugüne etkisi bulunan fakat henüz yeterince araştırılmayan bir dönemdir. Yazarın gerek eserin “Giriş”inde gerekse bölüm başlarında kendi çalışmasının sınırları dışında kalan, ancak hâlihazırda araştırılmayı bekleyen pek çok probleme değinerek araştırılmalarını teklif etmesi, eseri özellikle genç araştırmacılar için daha değerli kılmaktadır. Eserin aynı seriden Ömer Türker ve Osman Demir’in editörlüğünde yayımlanan *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013) isimli kitap ile birlikte okunması, ondan elde edilecek istifadeyi en üst seviyeye çıkaracaktır.

Muhammed Usame Onuş

(Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)